

АКАЗІЯНАЛЬНЫЯ СКЛАДАНА-НУЛЬСУФІКСАЛЬНЫЯ НАЗОЎНІКІ Ў БЕЛАРУСКІХ МАСТАЦКІХ ТЭКСТАХ 20–30-Х ГАДОЎ XX СТАГОДДЗЯ

У беларускіх мастацкіх тэкстах 20-30-х гадоў XX стагоддзя дастаткова шырока прадстаўлены аказіянальныя назоўнікі, утвораныя складана-нульсуфіксальным спосабам. Пры такім словаўтварэнні ў якасці асноўных дэрывацыйных сродкаў выкарыстоўваецца адзіны галоўны слоўны націск і сістэма канчаткаў вытворнага слова [1, с.137]. У літаратурнай мове гэтым спосабам утвараюцца назоўнікі з апорным кампанентам – асновай дзеяслова або назоўніка. У беларускіх мастацкіх тэкстах названага перыяду адзначаны толькі аказіянальныя дэрываты з апорным дзеясловым кампанентам. Яны, як правіла, абазначаюць з’яву ці асобу, што характарызуецца дзеяннем, названым апорным кампанентам і канкрэтызаваным першай асновай. Структуру такіх назоўнікаў можна паказаць наступным чынам:

1) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -бой** = складаны назоўнік з агульным значэннем з’явы: **сэрцабой** (ад “сэрца б’ецца”): *Я таго не ведаў, што ў сталёвым звоне сэрцабой жыццёвы радасней звініць* (В.Галіцкі); **цветабой** (ад “цвет б’ецца”): *Белай зарой дагарае ўначы п’яны дурны цветабой* (М.Танк); ... *расцвітаюць сады ў гэты дурны цветабой* (М.Танк); *Гэта сыпяцца белыя краскі цветабоі вішнёвых садоў* (М.Машара); *Я бачу пад снежнаю маскаю вачэй цветабой і вясну* (М.Машара); *Пад дрэва сцелецца мяцеллю каштамаў пышных цветабой* (М.Машара); ... *спіш ты, пэўна, ў дрэме, майскі цветабой* (М.Машара); *Ў гэты майскі якраз цветабой з вішняком веер ладзіў ігрышча* (М.Васілёк);

2) **аснова прыметніка (прыслоўе) + інтэрфікс (-) + -бег** = складаны назоўнік са значэннем дзеяння: **шпаркабег** (ад “шпарка бегаць”, “шпаркі бег”): *Гараць дні, жыццём п’яныя дні, шпаркабег маразяны занік* (У.Хадыка);

3) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -брызг** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **іскрабрызг** (ад “іскрамі брызгаць”): *Зноў чуцен іскрабрызг вясёлы дзіцячых звонкіх галасоў* (А.Жукоўскі);

4) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -вей** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **агнявей** (ад “агнём веяць”): *Я бачу – вясны агнявеі імчацца ў жытнёвы абшар...* (З.Астапенка); **буравей** (ад “бурай веяць”, “веяць, як бура (як у буру)”): *З буравеем і холадам, з песняй сэрца музыкаю – паэтычная моладасць і кананне трагічнае* (З.Астапенка); *Палі, хто не змог за буравеем патрапіць* (У.Хадыка); **веснавей** (ад “вясной веяць”): *Зараніцы-веснавеі маладую радасць ткуць* (А.Александровіч); **Веснавеем** заліліся

грудзі... (Я.Бобрык); *О, веснавеі маладыя! Маёвых песень павады* (Я.Хмель); **ветравей** (ад “ветрам вее”, “вечер вее”): *У зацішку з асакою ветравей варожыць* (П.Трус); *Над кубкам возера шліфована-шкляным, пад ветравей між кросен багавіння лілеі плакалі у хвалях сініх...* (П.Трус); *Ой, развейся, сум, у ветравеях* (А.Звонак); *Над садамі пялёсткі навесіў [месяц] і пусціў ветравеі па жыту* (Ю.Лявонны); **санцавей (сонцавей)** (ад “сонцам веяць”): *Хто хоча зыркім санцавеем асветліць лік старых багоў?* (Ц.Гартны); *А я вазьму, вазьму касу я, – скашу бэльнэг пад санцавей* (П.Трус); *А ў сэрцы зорамі цвіце, красуе росквіт і заліваецца ў каралі санцавей* (П.Трус); *Вы з кветак-ружаў санцавеем ўяце вянок жывых былін...* (П.Трус); ... *праімчаліся дні-санцавеі* (П.Трус); *І смяюцца кары вочы кветкай-санцавеем...* (П.Трус); *Сяло схавалася ў тумане, патух на вішнях санцавей...* (П.Трус); *Хай нальецца душа санцавеем* (П.Трус); *Там, санцавей дзе на жыта веліў свой палкі пыл, спелая радасць імжыцца: сонца звязалі ў снапы!* (С.Дарожны); *З гэтай песняй паходам мы рушым сонцавеі у цемры тэрыць* (М.Машара); ... *і словы ў песні санцавеем бруяць, вірацца і пльыць* (М.Машара); *Краіна светлых сонцавееў, ірдістых раніц, срыбных рос...* (М.Машара); *Думкі мае – санцавеі* (С.Ракіта);

5) **аснова прыметніка (прыслоўе) + інтэрфікс (-) + -вей** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **цёплавей** (ад “цёплым веяць”, “цёпла веяць”): ... *мерна і ціха паўзлі мяккія цяплавеі водару і шапатліва лашчыліся к жыту* (К.Губарэвіч); **ціхавей** (ад “ціха веяць”, “ціхім веяць”): *Тады зялёна-разложыстыя жытнёвыя перакаты асцярожна слухалі адвечна-шапатлівую казку легаккрылых ціхавееў...* (К.Губарэвіч); *Вы пакіньце, панурья дрэвы, свой суліць лістоў ціхавей* (А.Аляксееў);

6) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -звон** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **буразвон** (ад “бура звніць”, “буры звоняць”): *Мы прайшлі ў грымотным буразвоне Туркестанскія, Сібірскія франты* (Ю.Лявонны); *Чуцен крок дробга буразвону...* (Ю.Лявонны); **спевазвон** (ад “спеў звніць”): *І запоўніць [частушка-кветка] спевазвонам поле, лес, лугі, загоны...* (З.Бядуля); **срэбразвон** (ад “звніць срэбра (як срэбра)”): ... *лясы прыгожаць ценьмі іх [песень] вясёлы срэбразвон* (А.Дудар);

7) **аснова прыметніка (прыслоўе) + інтэрфікс (-) + -звон** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **ціхазвон** (ад “ціха звніць”, “ціхі звон”): ... *затанулі далі ў сінім ціхазвоне* (К.Губарэвіч);

8) **аснова лічэбніка + -звон** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **стозвон** (ад “званіць, як у сто званоў”): *І ля стромкіх елак ля стозвону бору кінуць мае сані ветры й скажуць: едзь!* (С. Дарожны);

9) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -крыў** = складаны назоўнік са значэннем асобы: **душакрыў** (ад “крывіць душой”): *Прайшлі душакрывы...* (В.Маракоў);

10) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -мёт** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **срэбрамёт** (ад “срэбра(м) мяце”): *Капаюць каплі вады, – ў **срэбрамёце** іх смех* (Я.Пушча); *У **срэбрамёце** клёнаў лісця чую шэлест ціхім раннем* (М.Хведаровіч);

11) **аснова назоўніка + інтэрфікс + -ход** = складаны назоўнік са значэннем з’явы: **веснаход** (ад “вясна ходзіць”): *Яна ідзе ў зялёнай пышнай руні, ў раздвойным шумным **веснаходзе*** (Ц.Гартны); *Каму **веснаход** гэты горак?* (У.Хадыка); *Апошнім пройдуць **веснаходам** мае наступныя гады* (У.Хадыка); *З **вятрамі-веснаходамі** памкнемся мы ў абшар...* (Ю.Таўбін); *Гэта – ў хвалях вясёлых чырвань плытагоніць жыцця **веснаход*** (З.Бандарына); *... **крыві веснаходам** чырваніць зямля* (П.Шукайла); *Так даўна чаканы – здалёку прыйдзе на зямлю **веснаход*** (М.Машара); *... і выславіць хочацца шолах жывы ... і выткаць у песні красу іх узорам, узорам, што ткаў тут калісь **веснаход*** (М.Машара); *Падслухаю казку жыцця, што лесу няе **веснаход*** (М.Машара); *... хоць жыццё не цвіціць яшчэ макам ... але чую – звінець **веснаход*** (М.Машара); *Няма і следу **веснаходу**...* (М.Машара); ***Веснаход** ... і **Адраджэнне*** (М.Машара); *Кіньма сумкай туды, дзе жыцця **веснаход**...* (М.Васілёк);

У літаратурнай мове тып мае прадуктыўнасць у тэхнічнай тэрміналогіі (2, с.292–293). З прааналізаваных 19 лексем 10 адзначана намі па адным разе, а 9 лексем – больш за адзін раз. Некаторыя з іх, падмацаваныя сучаснай паэтычнай традыцыяй, сталі набыткам літаратурнай мовы і фіксуюцца ТСБМ і іншымі сучаснымі слоўнікамі беларускай літаратурнай мовы як паэтычныя (**буравей, веснавей, ветравей, веснаход**), а адно слова (**цветабой**) – як размоўнае. Як паказаў матэрыял даследавання, толькі ў асобных выпадках афарны кампанент можа ўжывацца як самастойная лексема, і тады стварае слова суадносіцца з некалькімі словазлучэннямі (**срэбразвон** – “срэбраны звон”, “звон срэбра” і “звінець срэбрам”; **ціхазвон** – “ціхі звон” і “ціха звінець”, **веснаход** – “ход (хада) вясны” і “вясна ходзіць”). Узорам для стварэння аказіянальнай лексемы **веснаход**, верагодна, стала слова **крыгаход** (“крыгі ходзяць”). Прымаючы пад увагу, што “Русско-белорусский словарь” (М., 1953) фіксуе прыметнік *ціхавейны* і не фіксуе назоўніка *ціхавей*, апошні можна лічыць таксама і як адпрыметнікавае нульсуфіксальнае ўтварэнне.

ЛІТАРАТУРА

1. Немченко В.Н. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Высш. шк., 1984. – 255 с.
2. Беларуская граматыка: У 2 ч. Ч. I. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 431 с.